

**રૂપરેખા**

- 10.0 ઉદ્દેશો
- 10.1 પ્રસ્તાવના
- 10.2 માહિતીસેવાની વિભાવના
- 10.3 માહિતીસેવાની વ્યાખ્યા
- 10.4 માહિતીસેવાની જરૂરિયાત
- 10.4.1 શિક્ષણ અને સંશોધન (Education and Research)
- 10.4.2 વ્યાવસાયિકો (Professional)
- 10.4.3 સરકારી પ્રવૃત્તિઓ (Govt. Activities)
- 10.5 માહિતીસેવાના પ્રવાહો (Trends of Information Services)
- 10.6 સારાંશ
- 10.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો
- 10.8 ચાવીરૂપ શબ્દો
- 10.9 સંદર્ભ અને વિશેષ વાંચન

**10.0 ઉદ્દેશો (Objective)**

આ એકમમાં ગ્રંથાલયો દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવતી સંદર્ભ સેવાઓ વિશેનું અધ્યયન કરશો. તેમજ આ એકમના અભ્યાસબાદ તમે સૌ આ બાબતથી માહિતગાર થશો :

- સંદર્ભ સેવાની વિભાવના અને વ્યાખ્યાથી માહિતગાર થશો.
- માહિતી સેવાની જરૂરિયાત ક્યા ક્યા ક્ષેત્રમાં રહેશે તેના વિશેની માહિતીની જાણકારીથી અવગત થશો.
- શિક્ષણ ક્ષેત્રે, વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે તેમજ સરકારી પ્રવૃત્તિમાં માહિતી સેવાની જરૂરિયાત વિશેનો પરિચય કેળવશો.
- માહિતી સેવાના પ્રવાહો વિશેનો ખ્યાલ મેળવશો.

**10.1 પ્રસ્તાવના (Introduction)**

કોઈપણ દેશનો વિકાસ માત્ર નવા જ્ઞાનની શોધથી જ નથી થતો પરંતુ તે જ્ઞાનને સેવા સ્વરૂપે પહોંચતી કરવી જરૂરી બની જતી હોય છે. નવા જ્ઞાન અને અગાઉ શોધાયેલ જ્ઞાનનો તથા માહિતીનું અમલીકરણ કરવું અને તેને એકબીજા સાથે સંકળાવું પણ એટલું જ જરૂરી છે. વ્યાપક વિશ્વમાં ઘણું જ્ઞાન અને માહિતી ભંડાર સ્વરૂપે પડેલાં હોય છે. પરંતુ જો તે જ્ઞાન જ્ઞાનપિપાસુ વ્યક્તિને મળી રહે તેવી ગોઠવણ કે વ્યવસ્થા કરવી સૌથી મહત્વની બાબત છે. ઉદ્યોગકારો, સાહસિકો, વૈજ્ઞાનિકો, એન્જિનિયર્સ કે કોઈ સરકારી અધિકારીઓ જેને નવા નવા જ્ઞાનની વધારે જરૂર રહે છે. માહિતી સેવા દ્વારા વ્યવસ્થિત જ્ઞાનને યોગ્ય ચેનલ વડે ઉપયોગકર્તા સુધી જરૂરી માહિતી યોગ્ય સમયે

પહોંચાડી શકાય છે. અથવા એવી ગોઠવણ ઊભી કરી શકાય છે કે જરૂર પડ્યે સરળતાથી કે ઝડપથી માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકાય.

માહિતીની જરૂરિયાત કાર્ય પ્રમાણે ઉદ્ભવતી હોય છે કે કોઈ એક કાર્ય માટે અમુક પ્રકારની માહિતીની જરૂરિયાત રહે છે. જેને રોજબરોજના માહિતીના અભિગમ તરીકે પણ ઓળખાય છે. ઉપયોગકર્તા પોતાને જરૂરિયાત વિષયલક્ષી માહિતીમાં જે કોઈ ઉપલબ્ધ માહિતી હોય તે સમગ્ર પર વિહંગાવલોકન કરવા તત્પર હોય છે. તેનો ઉદ્દેશ્ય કદાચ તે માહિતી પરથી સંશોધનની શરૂઆત કરવાનો પણ હોઈ શકે, તેમજ સંશોધનકાર જે વિષયમાં સંશોધન કરી રહ્યો હોય તે વિષય પર થોડા થોડા સમયે સંશોધન વિષય પર કઈ નવી માહિતી સતત મેળવતો રહે છે અને સંશોધન ક્ષેત્રને નવી બાબતો સાથે સાંકળતો જાય છે. જેને અદ્યતન અવલંબિત અભિગમ પણ કહેવાય છે. શિક્ષક, એન્જિનિયરો, વૈજ્ઞાનિકો, શોધ સંસ્થાનાં કર્મચારી વગેરે જેવા ઉપયોગકર્તા પોતાના વિષયલક્ષી પરિવર્તનો અને વિકાસથી સતત વાકેફ રહેતાં હોય છે. નવા જ્ઞાન દ્વારા પોતે સ્વયં અને પોતાના કાર્યક્ષેત્રને પણ સતત નવા જ્ઞાનથી અપડેટ કરતાં રહે છે. આ બધી માહિતીઓને પૂરું પાડતું કાર્ય એટલે માહિતીસેવા. માહિતી બે પ્રકારે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. (1) ઉપભોક્તાએ કોઈ પ્રકારની માહિતી માંગી હોય તો તે અંગેના વિષય નિષ્ણાત દ્વારા માહિતીનું એકત્રીકરણ કરી તે ઉપયોગકર્તા સુધી પહોંચાડવી અને (2) ઉપયોગકર્તા સાથે ચર્ચા વિચારણા કરીને તેને કેવા પ્રકારની માહિતી કામ લાગે તેમ છે. તે જાણીને ઉપયોગકર્તાને જરૂરી દસ્તાવેજો પૂરાં પાડવાં. આમ, માહિતી સેવાને બે ભાગમાં વિભાજિત કરી શકાય એક માંગ પ્રમાણે માહિતી પૂરી પાડવી અને બીજા માંગ પ્રમાણે જરૂરિયાત ઊભી થાય તે પહેલા માહિતી પ્રાપ્ત કરાવવી. આ રીતે માહિતી પ્રદાન કરવા અલગ અલગ સેવાના સ્વરૂપો ઉપલબ્ધ રહે છે, જે આપણે વિગતવાર જોઈશું.

## 10.2 માહિતીસેવાની વિભાવના (The Concept of Information Service)

માહિતીસ્ત્રોત અને માહિતી સેવાઓ પરસ્પર સામ્ય છે. તેના સ્વરૂપ અને સંદર્ભની બાબત ગૂંચવણ જેવી છે. માહિતીને એકત્રિત કરી તેને વ્યવસ્થિત માળખાકીય સ્વરૂપ આપી ઉપયોગકર્તા સુધી પહોંચતી કરવી એ અનિવાર્ય બાબત બની રહે છે. માહિતીસ્ત્રોત એટલે કે જ્યાંથી ઉપયોગકર્તાને માહિતી પ્રાપ્ય બની રહે. જેમ કે જ્ઞાનકોશ, ડેટાબેઝ, વેરહાઉસ, ગ્રંથાલય, ટેલિફોન રિરેક્ટરી કે કોઈ નિષ્ણાત પણ હોઈ શકે. આ માહિતીસ્ત્રોત વ્યક્તિગત કે વસ્તુગત, જાહેર કે ખાનગી, સ્થાનિક કે દૂરંદેશી પણ હોઈ શકે. છતાં પણ તે માહિતીસ્ત્રોત દ્વારા ઉપયોગકર્તા પોતાની જરૂરિયાત મુજબની માહિતી સરળતાથી અને ઝડપથી પ્રાપ્ત કરી શકે, તે બાબત માહિતી સેવા દ્વારા અનિવાર્ય બની રહે છે અને આ માહિતી જેના દ્વારા અપાતી હોય તેને માહિતી ચેનલ પણ કહેવાય.

આ બાબતે માહિતીસ્ત્રોત ઉપયોગકર્તા માટે પૂરક બની રહે છે અને તે સ્ત્રોતને ઉપયોગમાં લેવાતા પહેલા વચ્ચે જે સંવાહક તરીકે કાર્ય કરે તે માહિતીના સાધનો પણ કહી શકાય આમ, જેમાં માહિતી પડેલી છે તે માહિતીસ્ત્રોતો અને એ ઉપયોગકર્તા સુધી પહોંચાડવામાં જે મદદરૂપ બને છે તે માહિતી સાધનો અને જેવી ઉપયોગકર્તાની માંગ તે પ્રમાણે માહિતી જે પ્રકારની પ્રદાન કરવામાં આવે તે માહિતીસેવા. માહિતીનું સાધન એ આંતરિક મિકેનિઝમ (આંતર રચના) છે. માહિતીના ઉત્પાદનથી લઈને ઉપયોગકર્તા સુધી માહિતી પહોંચાડવાનું જે માહિતીનું જીવનચક્ર બને છે. તેમાં માહિતીનું સાધન મધ્યબિંદુ પર ઊભું રહે છે અને માહિતીના સ્ત્રોતોને માહિતીના ઉપયોગકર્તા સુધી સતત માહિતી પ્રદાન કરવાનું કાર્ય કરે છે.

માહિતીસેવાના ઉપયોગકર્તા વિશિષ્ટ શ્રેણીના એટલે કે સંશોધનકાર, વૈજ્ઞાનિક કે કોઈ વિષય વિશેષજ્ઞ હોય છે. માહિતી સેવામાં ઉપયોગકર્તાને માહિતી બારીકાઈથી વિસ્તૃત રીતે અને ઝડપી ગતિથી ઉપલબ્ધ કરવાના પ્રયાસ કરવામાં આવે છે. ઉપયોગકર્તાની માંગ પૂર્વે જે માહિતી ઉપલબ્ધ કરવા બાબતે વધુ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. માહિતી સેવા પ્રદાન કરવામાં હાર્ડવેર તેમજ સૉફ્ટવેર

બંનેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જેવા કે ઈન્ટરનેટ, માઈક્રો ફિલ્મ, C.D., Database. યંત્રો જેવા કે કમ્પ્યુટર, સ્કેનર, પ્રિન્ટર વગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

---

### 10.3 માહિતીસેવાની વ્યાખ્યા (Definition of Information Service)

---

“માહિતી ઉપયોગકર્તાઓને વિશિષ્ટ વિષયો પર પ્રક્રિયા કરેલી અથવા પ્રકાશિત માહિતી પ્રદાન કરવા માટે જવાબદાર વિભાગને માહિતી સેવા વિભાગ કહેવાય.”

#### તમારી પ્રગતિ ચકાસો

નોંધ : i. નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

ii. એકમના અંતે આપેલ ઉત્તર સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

(1) માહિતીસેવા એટલે શું ?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

(2) માહિતી સેવાની વ્યાખ્યા આપો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

---

### 10.4 માહિતીસેવાની જરૂરિયાત (Need of Information Services)

---

આધુનિક યુગમાં માહિતીની ડગલે ને પગલે જરૂરિયાત ઉદ્ભવે છે અને તે જરૂરિયાત એક યા બીજા સ્ત્રોત દ્વારા સંતોષાય છે. માહિતી એ હવે જીવનપર્યત જરૂરિયાત બની છે. એમાં પણ ડિજિટલ યુગની શરૂઆત થતાં તો માનવી પણ જાણે ડિજિટલ બની ગયો હોય તેવું લાગી રહ્યું છે. ડિજીટલ ડિવાઈઝથી તમારી એટલે કે માનવીની લગભગ જરૂરિયાતો સંતોષાય છે પરંતુ કોઈ ઐતિહાસિક કે અપરિચિત માહિતી પ્રાપ્ત કરવા કોઈ એક માહિતીસ્ત્રોતની જરૂરિયાત ઉદ્ભવે છે. દરેક વ્યક્તિની માહિતીની જરૂરિયાત અલગ અલગ રહે છે. અને આ અલગ અલગ માહિતી જરૂરિયાતવાળા વર્ગને વિવિધ વિભાગોમાં વિભાજિત કરી શકાય છે. જેવા કે શિક્ષણ અને સંશોધન, વ્યાવસાયિકો, સરકારી પ્રવૃત્તિઓ, પ્રવાસીઓ અને માહિતી સેવા પ્રદાન કરવા માટે પણ અમુક જરૂરિયાત છે. જેવી કે જ્ઞાન વિસ્ફોટ, શિક્ષણનો પ્રસાર અને પ્રચાર, માહિતી પ્રસાર અને સંચાર. વિવિધ ભાષામાં સાહિત્યની ઉપલબ્ધિ, ગ્રંથોનું કૃત્રિમ સ્વરૂપ, સૂચિની જટિલતા વગેરે જેવાં કારણો માહિતી સેવાની જરૂરિયાત ઉદ્ભવ કરે છે.

#### 10.4.1 શિક્ષણ અને સંશોધન (Education and Research) :

શિક્ષણ અને સંશોધનમાં ડગલેને પગલે નવીન માહિતીની જરૂર રહે છે. સંશોધનવિદો શિક્ષણ સાથે જોડાયેલ વ્યક્તિ એ નવી માહિતીથી ખાસ અવગત રહેવું પડે છે. કેમ કે જ્ઞાન વિસ્ફોટ યુગમાં ડગલે ને પગલે નવી માહિતી અસ્તિત્વ ધરાવતી હોય છે. તેમાંથી પણ શિક્ષણ અને સંશોધન ક્ષેત્રે કાર્ય કરતી વ્યક્તિઓએ આ નવી માહિતીથી વાકેફ રહેવું પડે છે. સંશોધનકાર જૂની માહિતીનો ઉપયોગ કરીને એક નવી જ માહિતીની શોધ પણ કરે છે. શિક્ષણવિદ કે સંશોધનકારને પોતાની કારકિર્દીમાં સફળતા મેળવવી હોય તેમજ તેને જાળવી રાખવી હોય તો આ ક્ષેત્રમાં તેઓએ સતત પોતાના કાર્ય વિષયમાં નવી માહિતી કે સંશોધનથી માહિતગાર રહેવું જરૂરી છે. કઈ પણ નવું સંશોધન કાર્ય કરતાં પહેલા સંશોધનકારને જે-તે વિષય અંગેના સાહિત્યનું વિહંગાવલોકન કરવાની જરૂર પડે છે. જેવું કે હાલમાં તે એટલે કે સંશોધનકાર જે વિષય પર સંશોધન કાર્ય કરે છે. તે વિષય પર કેટલું જ્ઞાન અને માહિતી અસ્તિત્વમાં છે તેમજ જે માહિતી છે તે પૂરતી છે કે, તેમાં શું ખૂટે છે, એ જાણીને તે પૂર્ણ કરવું. કેમ કે જે વિષય પર સંશોધન કરે છે. તે વિષય પર અગાઉથી કાર્ય થઈ ગયેલ હોય તો સંશોધનકારનો સમય, શક્તિ અને નાણાંનો વ્યય થાય છે. આવું ન થાય તે માટે સંશોધનકારે સંશોધનકાર્ય દરમિયાન સતત દરેક તબક્કે માહિતીનો અભ્યાસ કરી અપડેટ થતું રહેવું જોઈએ. આથી કહી શકાય કે સંશોધન અને શિક્ષણ એકબીજાના પૂરક છે. અને સતત માહિતી સેવાની જરૂરિયાત રહે છે.

#### 10.4.2 વ્યવસાયિકો (Professionals) :

વ્યાવસાયિકો શબ્દ સાંભળતા જ લાગે કે વ્યાવસાયિક લોકોને વળી માહિતી સેવાની શું જરૂર પડે ? પણ, હા વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલ લોકોને પણ આધુનિક નવીનતમ માહિતીની જરૂર ડગલે ને પગલે રહે છે. અલગ અલગ વ્યવસાય જેવા કે શિક્ષણ, આરોગ્ય, કાનૂની, કોમોડિટી, એન્જિનિયરીંગ વગેરે જેવા વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલ વ્યાવસાયિકોને પોતાના વિષય સંબંધી થયેલ સંશોધનની માહિતી પ્રાપ્ત કરવી આવશ્યક બની રહે છે. જે તે વ્યક્તિના પોતાના વિષય સંબંધી વ્યાવસાયલક્ષી નવીન માહિતીથી અજાણ (અપરિચિત) રહી શકે નહિ. કાનૂની વ્યવસાયમાં પણ કાનૂની વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલાં લોકોએ રોજબરોજથી આવતા ન્યાયી ચુકાદા અને કેશ વિશેની તદ્દન નવીન માહિતીથી અવગત રહેવું જરૂરી બની જાય છે. તબીબી વ્યવસાય સાથે સંકળાયેલ ડોક્ટર્સ, ફાર્માસિસ્ટ વગેરેએ તબીબી ક્ષેત્રે આવતા નવીનતમ સિદ્ધિઓને આવકારી તેના વિશે માહિતગાર રહેવું જરૂરી બની રહે છે. તેમજ ફાર્માસિસ્ટ દ્વારા શોધાતી દવાઓ વિશેની પણ સૂક્ષ્મ માહિતી તબીબી વ્યાવસાયિકોએ રાખવી જરૂરી છે. કોમોડિટી ઉદ્યોગ ક્ષેત્રે સંકળાયેલ સંસ્થાના મેનેજર દ્વારા પણ કંપની કે સંસ્થા માટે લાંબાગાળે ફાયદો બની રહે તે માટે નિર્ણયો લેવા ઓદ્યોગિક જગતની નવી નવી માહિતીથી માહિતીગાર રહેવું જરૂરી બની રહે છે.

#### 10.4.3 સરકારી પ્રવૃત્તિઓ (Govt. Activities) :

બધા જ ક્ષેત્રોની સાથે સાથે સરકાર દ્વારા ચાલતી પ્રવૃત્તિઓમાં પણ અદ્યતન માહિતી સેવાની ખાસ જરૂર રહે છે. કોઈ પણ રચનાત્મક કે ક્રિયાત્મક કાર્યો હાથ ધરાતા અગાઉ તેના વિશે (તે કાર્ય વિશેની) તમામ જાણકારી પ્રાપ્ત કરવી અનિવાર્ય બની રહે છે. સરકાર દ્વારા થતી પ્રવૃત્તિઓમાં પણ અગાઉ થઈ ગયેલ પ્રવૃત્તિ વિશેની તેમજ અમલમાં મૂકનાર પ્રવૃત્તિઓના પરિણામ શું પ્રાપ્ત થશે, તે અંગેની સંપૂર્ણ ઝીણવટ ભરી માહિતી જે તે એકમમાં આ પ્રવૃત્તિ કાર્ય ધરનાર છે તેમની પાસે હોવી જરૂરી છે.

તમારી પ્રગતિ ચકાસો

- નોંધ : i. નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.  
 ii. એકમના અંતે આપેલ ઉત્તર સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.  
 (3) માહિતીસેવાની જરૂરિયાત અલગ અલગ સંદર્ભમાં જણાવો :

.....  
 .....  
 .....  
 .....  
 .....  
 .....

**10.5 માહિતીસેવાના પ્રવાહો (Trends of Information Services)**

ગ્રંથાલય અને માહિતી વિજ્ઞાન વિષયનાં માહિતી સેવાનાં પ્રવાહો વિશે ચર્ચા કરીશું.

ગ્રંથાલયને વૈશ્વિક રૂપે મહત્વપૂર્ણ સામાજિક સંસ્થા તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે. અને કોઈ પણ સમુદાયને પુસ્તકાલય પદ્ધતિ વિના સંપૂર્ણ માનવમાં આવતાં નથી. જો કે ICT (Information Communication Technologies)ની અસરથી ઉપયોગકર્તાની જરૂરિયાતમાં બદલાવ, માહિતી પ્રાપ્ત કરવાની રીતોમાં ફેરફાર અથવા તો વેબ / ગૂગલ કે જે ગ્રંથપાલોને પણ બદલાવવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યું છે. તેના કારણે પુસ્તકાલયમાં પરિવર્તનનો સામનો કરવો પડી રહ્યો છે. ટેકનિકલ સાધનોના ઉપયોગથી પ્રિન્ટ સાહિત્ય ડિજિટલ સાહિત્ય તરફ પરિવર્તનનું પરિણામ છે. ફોર્મથી ફોર્મેટ્સ ડિલિવરી સિસ્ટમ વગેરેમાં પરિવર્તન થાય છે અને તે અનિવાર્ય પણ છે.

ગ્રંથાલયના ઉપયોગકર્તાની જરૂરિયાતોમાં પરિવર્તન આવી રહ્યું છે. દરેક સંસ્થા હવે રાષ્ટ્રીય અને આંતરરાષ્ટ્રીય રેન્કિંગમાં અને બદલાયેલ ભૂમિકા તેમજ સેવા પ્રદાન કરવામાં સ્પર્ધા કરવાનો પ્રયાસ કરી રહી છે. માહિતી સેવા પ્રદાન કરવાના ઘણા પ્રવાહો છે.

- ❖ ક્લાઉડ કમ્પ્યુટિંગ એ સંસાધનોનું નેટવર્ક છે. ડિજિટલ ડ્રાઇવનો ઉપયોગ કરવાની આ પદ્ધતિ સંસ્થાઓની કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરે છે. ક્લાઉડમાં માહિતીનો સંગ્રહ અને પ્રદાન એક લોકપ્રિય વલણ છે. જેમાં ઘણી સંસ્થાઓ દ્વારા તેમની સંગ્રહ કરેલી ફાઇલોને વર્ચ્યુલાઇઝેશનનો ઉપયોગ કરીને બહુવિધ સ્ત્રોતોમાં સ્થાનાંતરિત કરે છે.
- ❖ મોબાઇલ ફોન, ટેબ્લેટ અને અન્ય ઉપકરણોનો આપણે વ્યવસાય જગત અને વ્યક્તિગત ક્ષેત્રે ઉપયોગ કરતાં થઈ ગયા છીએ. મોબાઇલનો ઉપયોગ અને તેની જનરેટ કરેલ ઍપ્લિકેશન્સની સંખ્યા ખૂબજ ઝડપી વધી રહી છે. લગભગ મોટા પ્રમાણના લોકો ઇન્ટરનેટનો ઉપયોગ સ્માર્ટ ફોનમાં કરી રહ્યા છે. જો કે બ્રોડબેન્ડ જેવી પરંપરાગત ઇન્ટરનેટ સેવાઓનો ઉપયોગ પણ હજુ કરે છે. પરંતુ તેનું પ્રમાણ ઓછું છે.
- ❖ ઇન્ફોર્મેશન ટેકનોલોજીની મોટા પ્રમાણમાં ડેટાને એનાલિસિસ (વર્ગીકૃત) કરવાની પદ્ધતિ મોટી સંસ્થાઓ માટે ડેટા મેનેજમેન્ટની સ્થિતિમાં તેની સંભવિતતા જોઈ શકાય છે. ડેટાબેઝની જાળવણી એ ટેકનિકલ વિકસિત કાર્યક્ષેત્ર છે.
- ❖ આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ અને સ્માર્ટ મશીનો મનુષ્યને સારી રીતે ઓળખે છે. જે માનવીય નિર્ણયો લેવાની ક્ષમતાથી પણ આગળ નીકળે છે.

- ❖ આર્મી તેમજ લશ્કરના તમામ દળમાં ઉપયોગમાં લેવાતા આવતા વાહનોના રિપેરિંગ હેતુ માટે કૃત્રિમ ગુપ્તચર પગલાનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. જેનાથી વાહનની મરામત માટે અગાઉથી આગાહીયુક્ત જાણ થાય છે.
- ❖ વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી ટેકનોલોજીનો એક ભાગ છે. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટીથી કર્મચારીઓની જરૂરિયાત ભરી શકાય છે. અને શિક્ષણમાં વધારો લાવી શકાય છે. આ બધી બાબતોમાં સાયબર સુરક્ષા જળવાઈ રહે તે જોવું પણ અનિવાર્ય છે.

### તમારી પ્રગતિ ચકાસો

નોંધ : i. નીચે આપેલ જગ્યામાં તમારો ઉત્તર લખો.

ii. એકમના અંતે આપેલ ઉત્તર સાથે તમારો ઉત્તર ચકાસો.

(4) માહિતીસેવાના પ્રવાહો વર્ણવો.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

## 10.6 સારાંશ (Summary)

ઉપરોક્ત એકમમાં માહિતી સેવાનાં ખ્યાલ વિશેની નીચે મુજબની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

- માહિતી સેવા એટલે ઉપભોક્તા એ કોઈ પ્રકારની માહિતી માંગી હોય તે અંગેના વિષય નિષ્ણાતની મદદથી માહિતીનું એકત્રીકરણ કરી ઉપયોગકર્તા સુધી તે માહિતીને પહોંચાડવી.
- માહિતી પ્રાપ્ત કરનાર વર્ગ પણ અલગ અલગ હોય છે. જેમકે શૈક્ષણિક સંસ્થા સાથે સંકળાયેલ વ્યક્તિ હોય અથવા સંશોધનકાર હોય કે કોઈ સરકારી કચેરીમાં માહિતી પ્રાપ્તિની જરૂરિયાત હોય. આમ, બધા જ પ્રકારની માહિતી સેવા પ્રદાન કરવા ગ્રંથપાલ કે માહિતીપ્રદાન કરનાર વ્યક્તિએ તત્પર રહેવું પડે છે.
- આ ઉપરાંત માહિતી સેવા પ્રદાન કરવાના ટ્રેન્ડસ એટલે કે વલણોથી પણ માહિતગાર રહેવું પડે છે. જેથી ઉપયોગકર્તાને સ્પષ્ટ અને સત્યતાપૂર્ણ માહિતી પ્રદાન કરી શકાય.
- માહિતી પ્રદાન કરનાર વ્યક્તિએ તેમજ માહિતી પ્રાપ્ત કરનાર વ્યક્તિએ પણ વ્યાપ વિશ્વની આધુનિક ચહલ-પહલ પ્રત્યે ધ્યાન રાખવું પણ આવશ્યક બની રહે છે.

## 10.7 તમારી પ્રગતિ ચકાસોના ઉત્તરો (Answer of Self-check Exercise)

- (1) જેમાં માહિતી પડેલી છે તે માહિતીસ્ત્રોતો અને એ ઉપયોગકર્તા સુધી પહોંચવામાં જે મદદરૂપ બને છે, તે માહિતી સાધનો અને જેવી ઉપયોગકર્તાની માંગ તે પ્રમાણે, માહિતી જે પ્રકારની પ્રદાન કરવામાં આવે તે માહિતી સેવા. માહિતીનું સાધન એ આંતરિક મિકેનિઝમ (આંતર રચના) છે. માહિતીના ઉત્પાદનથી લઈને ઉપયોગકર્તા સુધી માહિતી પહોંચાડવાનું જે માહિતીનું જીવનચક્ર બને છે. તેમાં માહિતીનું સાધન મધ્યબિંદુ પર ઊભું રહે છે અને માહિતીના સ્ત્રોતોને માહિતીના ઉપયોગકર્તા સુધી સતત માહિતી પ્રદાન કરવાનું કાર્ય કરે છે.

“માહિતી ઉપયોગકર્તાઓને વિશિષ્ટ વિષયો પર પ્રક્રિયા કરેલી અથવા પ્રકાશિત માહિતી પ્રદાન કરવા માટે જવાબદાર વિભાગને માહિતી સેવા વિભાગ કહેવાય.”

(2) આધુનિક યુગમાં માહિતીની ડગલે ને પગલે જરૂરિયાત ઉદ્ભવે છે. અને તે જરૂરિયાત એક યા બીજા સ્ત્રોત દ્વારા સંતોષાય છે. માહિતી એ હવે જીવનપર્યંત જરૂરિયાત બની છે. એમાં પણ ડિજિટલ યુગની શરૂઆત થતાં તો માનવી પણ જાણે ડિજિટલ બની ગયો હોય તેવું લાગી રહ્યું છે. ડિજિટલ ડિવાઈસથી તમારી એટલે કે માનવીની લગભગ જરૂરિયાતો સંતોષાય છે પરંતુ કોઈ ઐતિહાસિક કે અપરિચિત માહિતી પ્રાપ્ત કરવા કોઈ એક માહિતીસ્ત્રોતની જરૂરિયાત ઉદ્ભવે છે. દરેક વ્યક્તિની માહિતીની જરૂરિયાત અલગ અલગ રહે છે. અને આ અલગ અલગ માહિતી જરૂરિયાતવાળા વર્ગને વિવિધ વિભાગોમાં વિભાજિત કરી શકાય છે. જેવા કે શિક્ષણ અને સંશોધન, વ્યવસાયિકો, સરકારી પ્રવૃત્તિઓ, પ્રવાસીઓ અને માહિતી સેવા પ્રદાન કરવા માટે અમુક જરૂરિયાત રહે છે. જેવી કે જ્ઞાન વિસ્ફોટ, શિક્ષણનો પ્રસાર અને પ્રચાર, માહિતી પ્રસાર અને સંચાર. વિવિધ ભાષામાં સાહિત્યની ઉપલબ્ધિ, ગ્રંથોનું કૃત્રિમ સ્વરૂપ, સૂચિની જટિલતા વગેરે જેવાં કારણો માહિતી સેવાની જરૂરિયાત ઉદ્ભવિત કરે છે.

(3) ગ્રંથાલયને વૈશ્વિકરૂપે મહત્વપૂર્ણ સામાજિક સંસ્થા તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે. અને કોઈપણ સમુદાયને પુસ્તકાલય પદ્ધતિ વિના સંપૂર્ણ માનવમાં આવતા નથી. જો કે ICT (Information Communication Technologies)ની અસરથી ઉપયોગકર્તાની જરૂરિયાતમાં બદલાવ, માહિતી પ્રાપ્ત કરવાની રીતોમાં ફેરફાર અથવા તો વેબ / ગૂગલ કે જે ગ્રંથપાલોને પણ બદલાવવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યું છે. તેના કારણે પુસ્તકાલયમાં પરિવર્તનનો સામનો કરવો પડી રહ્યો છે. ટેકનિકલ સાધનોના ઉપયોગથી પ્રિન્ટ સાહિત્ય ડિજિટલ સાહિત્ય તરફ પરિવર્તનનું પરિણામ છે. ફોર્મથી ફોર્મેટ્સ ડિલિવરી સિસ્ટમ વગેરેમાં પરિવર્તન થાય છે જે અનિવાર્ય પણ છે.

- કલાઉડ કમ્પ્યૂટિંગ એ સંસાધનોનું નેટવર્ક છે. ડિજિટલ ડ્રાઈવનો ઉપયોગ કરવાની આ પદ્ધતિ સંસ્થાઓની કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરે છે.
- મોબાઈલ ફોન, ટેબલેટ અને અન્ય ઉપકરણોનો આપણે વ્યવસાય જગત અને વ્યક્તિગત ક્ષેત્રે ઉપયોગ કરતાં થઈ ગયાં છીએ.
- આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ અને સ્માર્ટ મશીનો મનુષ્યને સારી રીતે ઓળખે છે. જે માનવીય નિર્ણયો લેવાની ક્ષમતાથી પણ આગળ નીકળે છે.
- વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટી ટેકનોલોજીનો એક ભાગ છે. વર્ચ્યુઅલ રિયાલિટીથી કર્મચારીઓની જરૂરિયાત ભરી શકાય છે. અને શિક્ષણમાં વધારો લાવી શકાય છે.

(4) કલાઉડ કમ્પ્યૂટિંગ એ સંસાધનોનું નેટવર્ક છે. ડિજિટલ ડ્રાઈવનો ઉપયોગ કરવાની આ પદ્ધતિ સંસ્થાઓની કાર્યક્ષમતામાં વધારો કરે છે. કલાઉડમાં માહિતીનો સંગ્રહ અને પ્રદાન એક લોકપ્રિય વલણ છે. જેમાં ઘણી સંસ્થાઓ દ્વારા તેમની સંગ્રહ કરેલી ફાઈલોને વર્ચ્યુલાઈઝેશનનો ઉપયોગ કરીને બહુવિધ સ્ત્રોતોમાં સ્થાનાંતરિત કરે છે.

મોબાઈલ ફોન, ટેબલેટ અને અન્ય ઉપકરણોનો આપણે વ્યવસાય જગત અને વ્યક્તિગત ક્ષેત્રે ઉપયોગ કરતાં થઈ ગયા છીએ. મોબાઈલનો ઉપયોગ અને તેની જનરેટ કરેલ એપ્લિકેશનોની સંખ્યા ખૂબજ ઝડપી વધી રહી છે. લગભગ મોટા પ્રમાણના લોકો ઇન્ટરનેટનો ઉપયોગ સ્માર્ટ ફોનમાં કરી રહ્યા છે. જો કે બ્રોડબેન્ડ જેવી પરંપરાગત ઇન્ટરનેટ સેવાઓનો ઉપયોગ પણ હજુ કરે છે. પરંતુ તેનું પ્રમાણ ઓછું છે.